

NG'ITOILIO ANG'ITUNG'A ALOTURKAN

University
of Glasgow

Lancaster
University

FoLT

International
Institute of
Social Studies

Erasmus

Arai ng'ikegirak abuk kana kechi lugu:

- Dorice Agol (agoldorice@hotmail.com), Researcher, Friends of Lake Turkana, Kenya
- Konstantinos Angelopoulos, Reader, Adam Smith Business School, University of Glasgow, UK and CESifo Research Network Fellow, Munich, Germany
- Spyridon Lazarakis, Lecturer, Lancaster University, UK
- Rebecca Mancy, Senior Lecturer, School of Education and Leckie Research Fellow, Social and Public Health Sciences Unit, University of Glasgow, UK
- Elissaios Papyrakis, Associate Professor, International Institute of Social Studies (ISS), Erasmus University, Netherlands

Copyright © University of Glasgow, Friends of Lake Turkana, Lancaster University and Erasmus University Rotterdam, 2020.

Alimor ka Tochoik

Ng'akiro Akitab kana (abuk) itemem ka akiroit na ariparitae ekaru lo (2018-20) alo Turkan, arai Scottish Funding Council kechi alemunto ang'arasit an aripar kang'ina imorikina ka Global Challenges Research Fund (GCRF), erikito ng'ikunonoi ariparu eskul aloapolon be University of Glasgow (UK) ka ng'irukutos kech lua Lancaster University (UK) ka Erasmus University loa Rotterdam (Netherland) nabo imorikina ka atukor ang'ipalon a Nam A lo Turkana, Friends of Lake Turkana (FoLT), Kenya.

Kibuakinit alakara ng'ikaripak a ng'akiro aloturkan aapei ka atukot na FOLT. Kibuakinit nabo alakara ng'itung'a daang' lukolong' etiate etic a bubuk kana.

Ekidor loa 1: Ng'iturkana (Ng'itung'a ang'ibaren)

“Ng'iturkana iyanete ng'aturkana”

Arai Ng'iturkana Ateker ang'itung'a aluebeyo Nilote. Elomito kech too Kenya ibakito ka Uganda (Akwap ang'ikarimojong, South Sudan (Akwap Ananyanya) ka Ethiopia (akwap anakoroessin). Elomito kech nakwap naisinyonoikinit, ng'ikidunyet kech kechi Ng'upe, Ng'ikor ta Ng'irantale. Ng'awiyei kech kechi ng'ikalia (ng'ikolia) luigalikintoe a ng'inyia kori a ng'ang'olea. Ng'ibaren kech edukitoe ng'anokin, kigaareta ibore nikaronon niebunit akinyam kori akirem ng'ibaren kech.

Kolong ang'apolon, anapito ng'iturkana ng'ilewi, ng'aberu kech anapito ng'adolin ka ng'abwos. Torwang'akis lukiliok ng'oorui losegeta, kori Lorwang'eta (Lorwanta), ta abarait nakan naakururu, aburo ka ekicholong', arai aburo atwaret ng'ibaren, ng'esi ebuuniere ng'aanei, ichogare dae bo achye pak dae arai iborisit a ejje.

Enapito Ng'aberu naturkana abwo ka adol, anierumor tanapa egolos kumuk akwaan, enapito nabo ng'akoromwa nachulul nakesuparak, egeritoe ng'akes kech aning'ache towoyata ng'itim kiwakis ng'isigira.

Igenosi ng'iturkana ng'ibaren nooi akidwang' ibore niche daang'. Eya bocha ng'iche alomasi akitare ng'amanat a lokwaas alotirkwel ka ang'olol Kerio. Etwarito ng'iturkana ng'ibaren lu; Ngakinei, Ng'amesekin, Ng'ikaala, Ng'aatuk, ka Ng'isikiria, igenosi noi ng'ibaren lu alo boyor kech kotere kechi arai akimuj kech (Akiring, Ng'akile ka ng'akot). Eyei akiring' nakipoo ka napeot, ng'ibaren kechi iutare, kechi

idesio ng'itung'a a aberu, achye pak dae nakamu kori nakiporo enyamete ageor na alomoding na ikoni, ng'idung'a, ng'idapala, ng'idomou ka ng'araito nache na enyamio arai akimuj kech.

Emunosi nooi ng'iturkana akuuta, arai etal lo irichakinto noi ka akiroit na iwang'atar. Itwaan ni iutarit epedori towoo (kisiak) awi nakeng', kisiiek jik alesit nakeng, emachar lokeng, touri ng'ide lukeng tolimoroe nabo einakintae arimatoe anadakar. Ng'iche Turkana enupito atamar arai akuuta arekinet Akuj nabo ilokonyi eboyor aitwaan. Enupito bo ng'iche atamar akuuta ng'esi imorikini aberu ka ekile na ng'esi ilomunit aberu nawi ekile, lomachar lo ekile keng. Iwang'atar nga'beru na iusitae ng'alagama.

Ekidor loa 2: Ajokis akuuta

“Erai akuuta enuminum! lutae sodi toriamunere ekone, epae ka itwaan nikitumuni” “luutae touriere ng’ide”

Emunosi nooi ng’iturkana akuuta, arai etal loirichakintae nabo erai akiroit na iwang’are. Itwaan ni utarit epedori kitowoo awi nakeng’, kisiek jik alesit nakeng’, emachar lokeng’, touri ng’ide keng’. Elimoritae noi nabo einakintae arimatoe ekile lo iutarit ka a beru na iusitae anadakar. Ng’iche Turkana enupito atamar arai akuuta arekinet akuj na ebuni kilokony eboyor aitwaan. Enupito bo ng’iche atamar akuuta ng’esi imorikini aberu ka ekile na ng’esi ilomunit aberu nawi ekile, lomachar alokile keng’ ng’esi iriamunia yong’ ng’aberu naiusitae enapito alagama iwang’atar.

Ebaasi ng’iturkana erai echami kech aurere ng’ide lukaalak. Ejok akigiel ng’ikon dee, akiut aberu, kidet ng’ibaren, taar emong’. Kotere idet yong’ ng’ibaren toliworos ng’ide ng’ikon, ng’ide lupenyusitae itiokech arai ngi’ka awi aitiokech, ng’igielayek jik.Ng’ide lupesur pekiusitae itiekech, ekile lokauren edit ibore eramio, tanyama taamaekeng’ tanyama ng’ibaren nikaalan.

“Ng’apetur kechi
eng’atunete ng’ibaren
nawi iiusio, akiroit
ajokon ng’ina”

“Emam ng’ide eng’opiyaete
ng’irora yok, tong’op alesit
idong’i kitolimere kori
kitamunere, ng’ide kechi
erikorete ng’irora yok ng’aren “ka
alesit yok.”

“Naiusia ekile aberu,
toliwor aberu ebari
keng’ kotere euri
ng’ide tanyaa awi.”

Nyo ajokis akuuta, nyo ajokis keng alokiliok ka Ngaberu?

Ng’iturkana nikaalan, iutanarito ng’aberu ng’aarei kori nakaalak, ebalasi akiut ng’aberu nakaalak arai akiroit naemunoi noi kotere italalae awi kori enyae awi na erai ewae loapolon a etal aloturkanait na arai akiroit nakolong’ ariemunete taapakech esubete. Awi na iutaritere ng’aberu nakaalak, idounio ng’ide lukaalak potu ngide king’arakis ng’ikauriak kech etich, luresur kiruete ka akisub etich lo ekol totwarito lusapa ngibaren.

Akiutarit ng'aberu nakaalak, idodiunit atamar epoderete ng'aberu nu akimorikin kitiata etich aapei. Kiteto ng'ache ngide, totwarito bo ng'ache, kichunyete ng'ache ng'atotal. Erukitene lo epol noi analomaru awi. Naeperoria ekile emam aberu esilikini kotere erukito aapei kitumunos.

“Ng'aberu nakaalak anawi ing'arakinosi, ang'opikis ng'aropiyae eskul ikoku aapei, king'arakis nache adekokin ng'ibaren lugialara naropiyae”

“Adekakin aberu apei kori apero, kiyoko ng'aberu nache ng'ike dee ka ng'ibaren kori toting'a cha ng'akiro nakalem ekol daang' alorwa alu edekar kori eperitor nache”

“Anawi anaiutaritere ng'aberu nakaalak, elal akinumnum itorunit nakuutasia ka akidore ang'ide...”

Nyo tokona ng'itamen kon, ebit yong' ejok ayakau nawi naiutaritere ng'aberu nakaalak kori napei? Kotere nyo?

Ng'akuutasia kechi eyaunto alolom na akiriam kaapei anawiyei kanu. Itwaan daang' ilomuntae tooma anarekinet a akuuta. Ani ipoote ng'ache beru akimuj, tookokinto ng'ache ng'ipeyok ng'akipi, tatapito ng'ache etich echye,tobebener etich. Elakanarosi ng'aberu iusio ng'ide kech kotere kechi dae eya ng'ibaren lukech, ng'akainon keng' dae eyei ekimar lokech.

"Kolong' ang'apolon, apedorete ng'ikauriak yok kataapayok akitach ng'ibaren kech iutasi atachet apei, kotere ayakatar ng'aanei ka ng'amesekin nakaalak, kotere abarito ng'itung'a ng'irwa ng'ulu, ng'irwa lu egogong' ng'ikiliok akiuta kotere aching'ut kori akidiokut ng'ibaren, ideese ng'ibaren ng'iche tolemasi nabo ng'ikaru ng'iche akirikakin ng'amichae kech"

"... Ng'ibaren iusete aberu, ng'aanei, ng'amesekin, ng'atuk ka ng'ikaala, emam yong ng'ibaren lu, nyebebenerosi ng'akiro akuuta"

Nyo ng'akiro na igagarito ng'ikiliok luturkana anakuutar, epedorio ariikin tokona nu kwaai?

Kaneni dae akiutu ng'aberu nakaalak nyebeben kotere esaki ekabaran loeyakar ng'ibaren lukaalak, kotere arai akidet aberu ng'ibaren lukaalak ng'esi atamar echamitae iyong' ekeutan ibarit. Eboyor lo achiching'uu ng'irua lu kotere ng'akamusio natokona ating'a akwap akidiekutu ng'ibaren ang'ide ang'iturkana.

Kolong' ang'apolon abaasi ng'ikasukou alal ajako, ayei akimuj nakaalan peagongong' akitan ng'aberu ka ng'ikech dee, achiching' uut ng'akiro ng'irwa lu, agogong'er ariamun akimuj na itemokin ng'itung'a daang' ikoni nooi awi naiutaritere ng'aberu nakaalak, na todol loworui, ngakiro akitedek ng'idekesinei alosibitaria ka esukul. Ekile lo a ng'aberu a nakaalak, nyeng'opi awi ng'ina eng'uring'uri kotere etamari ta ache beru eminae ati nooi akidwang' ng'esi, min eburas nawi ng'ina.

Kaneni dae, alotooma ng'imasimasia/ng'ichan ng'ulu arubaki akiroit na nikoyaan, ering'a ng'ikiliok iusete ng'aberu nakaalak. Alotal ang'iturkana arai akiut ng'aberu nakaalak idodiunit akilioko ka ebari, ejoikinit ng'ikiliok nikaalan akiroit na kotere idodiunit akilioko kech. Ng'ikiliok ng'iche luiusete ng'aberu nakaalak ebarito. Erai ebari kech ng'esi isuparit ng'aberu nu daang', kitabareta ng'ikech tung'a, toyeni nabo atamar ekile lokabaran lo itemuni ng'ichan keng' daang' ka lua ang'ide keng' anierumor kiyokie awi keng' anaremosio. Ng'aberu naachik nabe ta nakicholong' eturoko kechi eting'enete ng'ikasukou luapoloto ka tanakain kech naapolok totwarito ka akiruu ng'ibaren.

Anikewo ekile loiusit ng'aberu nakaalak, tochunak awi keng', kimorikin awi keng', enyanyar awi ng'ina topolo na tabar tong'etakin.

Ng'akiro na Ekiyan

1. *Nyo ajokis akuuta aloturkana? Nyo ebachit keng?*
2. *Nyo etich lodira etiate ng'aberu anawi ka anadakarini?*
3. *Nyo etiakit awi na iusitere aberu apei ka na iusitere ng'aberu nakaalak?*
4. *Arai akuuta erot bon loeyaunit arimatoe ka ekileenu? Erai mono ng'awiyei na iutaritere ng'aberu nakaalak na eyenikinitae tomunoi noi akidwang' na iutaritere aberu apei? Kotere Nyo?*
5. *Nyo ajokis ka aronis a akiut ng'aberu nakaalak? Nyo iratakini aronis kori itiditeuni?*

Ekidor loa 3: Ng'ide

“Akibusian awi arai ng'itung'a, tani kemam yong' akimuj iting'it, ejok ayakau ng'ide”

Imunosi ng'iturkana ng'ide noi: ebaasi arai ng'ide ekeny/apiaro naebunit anakuj. Ng'ide daang' lusapa ka lupesur emunoi noi kotere arai eitanit ebari ka arimatoe. Itwaan daang analomaru ang'iturkana iitanitae totwar ng'ide ejok tani pekerai ng'ikeng'. Arai ng'ide eturounete awi nakamooi kechi itekeyaarete ekiro kapakech ka etal ang'iturkana.

“Arai ng'ide egong' yok, ng'irwa lukimojong'ia ng'on potu king'arakis ng'oni”

“Esomata ng'ide, epote toriamut etich, king'arakis ng'itung'a kech ka ng'iyenet”

Nyo idodiunit akiroit na ebeei ng'ide kechi erai alesit nakamoi a ng'iturukana?

Ng'ide itumunto awi, akiskwaanet, atwar ekile ng'ibaren togel abor, epedori akiboikin inaa ng'ilapio lukoo kaalak, kidong'o ng'ide kitumut itiekech, kitillimo etau aitiekech naikinto ekimue loakimorikin ka awi ng'ina.

"Amina ayong' ng'ika dee, kotere eyaunto alakara nawi, itumunto awi, awi na emam ng'ide esil emam alakara"

"...Ng'ide kechi emeanario ne ka ama akikobuni ibore keyei niemeario, akiduk, akikeyen ng'akito ka akiok ng'akipi, akiyok ng'ibaren ka akisub ng'itichisio luche..."

Alu tichisio king'arakinto yong' ng'ide anawi kon?

Ng'iturkana emunosi ikoku nipese kotere ng'esi irauni ng'ibaren, arai ikoku nipese egong' ang'iturkana. Naiusere ikoku nipese toriamutu ng'iketung'a ng'ibaren, ng'aanei, ngamesekin, ng'atuku, ng'ikaala ka ng'isikiria. Kiutareta moo talokatokeng' ng'ibaren ng'ulu epolote. Ng'ide lusapa emunoi kotere kechi ng'ikerumak ebari ka apakech, kiyokiyete, totwarito, anierumor kigaate awi anaremosia,

awi na eya ng'isapa emam itwaan icheriaunun. Na iutareta ng'ide lusapa, tanyaasi awi, ng'aberu kech epedorete aking'arakin ng'itung'a luamojong'a anawi.

“Ikoku nipese naiutarere
toliwor ikaawi ana ekile,
arai idia nisapat ikaawi ka
apakeng' kotere eapi
anawi, ng'esi itee ng'akiro
keya naepote nawi...”

***Etiakak eboyor ang'ide alupesur ka lusapa anawiyei a,
aniketiakak, arai alowakali?***

Ationier akitopolore ng'ide lukaalak ng'irwa lu kotere eatakinosi ng'asaket ang'ide (naikote akitach eskul ka akitedek ngidekesinei alosibitaria) ebachit ang'ide idwang'it bocha daang', ng'akiro na eyaunto ng'ide ipiunto agogong'u eboyor. Enupito ng'iturkana atamar, ekebootooit loa ng'ide alukaalak idwang'it ekabaran loemamakar ng'ide.

"Nyering'a tokona nabo kigenokin ng'ibaren, akidiokuut kotere ng'akumusio, a eron, ng'idekesinei ka arem, ng'ide tokona arai egong' kosi, kechi aliwor akigeno na iteni"

"... Ng'iche kosi nyering'a kiurii kwa kolong' kotere emam akimuj itanunere ng'ide lukaalak ..."

Ingarakinto Ng'ide luturkana kwai ng'ikech tung'a anawi ering'o edisiak ka napolouneto?

Nyo iche itatamasi ng'ide a loskul niing'arakini adakar?

Arai ng'ide egong' loapolon alo Turkana, arai ang'arasit naapolon alo Turkan. Ng'atuketo na ejiete kotere ateni ang'itung'a katanajokotau, ing'arakinto ng'iturkana akiduk ng'isukulio, akitach ng'aropiyae eskul, togielete akimuj,

tokorete ng'ide lupesur “ng'atauloi na nakiratakinet alelere ang'akot eya lolap” ka ng'akiro asegis. Itatamasi ng'ide ng'akiro nakitet aloskul potu kيسانakis ng'ikauriak kech, kitatamasi ng'ulu dae kaneni ikote noi ng'akiro eron ka akamu ka ng'idekesinei lukote tokona loleo ka Korona.

Ngakiro na Ekiyan

1. *Alotal ang'iturkana esibit yong' nyo euriere ng'ide?*
2. *Ng'ide lupesur ka lusapa ebit etiakak egier lo ing'arakintotor adakar a? Alowae kaali?*
3. *Ng'ide lusapa ka lupesur esibit yong' eyakatar ng'itamamen logialagiela mooli epolote a? kotere nyo?*

Ekidor loa 4: Ng'ibaren kosi

“Sua ng’iturkana kimuno nooi ng’ibaren kotere arai akimuj kosi nadira, ebari kosi, eboyor kosi ka akiroit nakigeno nooi, arai ng’ibaren egong kosi”

Ebaasi ng’iturkana arai ng’ibaren kechi kigeno kech, anakimuj ka ng’akiro kech daang, aliwor kolong etal kori eboyor akiyar kech, ibore ni igenoi ka nikiyenikintere. Ebarunio ng’ibaren alokichul, anakuuta, akigiel kori bo ta achye pak dae kitomiek lopayakon (Lopeakon) kori ng’iyenet. Enyamete ng’iturkana akiring’, emaase ng’akile, ng’akot anibo ng’ilewi dae ang’ibaren esubere ng’akiro nagialagialae.

“Kiyaunto sua ng’ibaren kaapei, apak na inumnumere tong’olae ibarasit ikoni akwar na akuuta earanakinio itiocheng apese emese lukatuman ...”

“... ng’ibaren nabo pei a epedorete akitiak ng’on, ikoni ng’irwa lua akamu, togela ng’ikiliok ng’aborin a ng’ibaren nialonan kimiekis ng’aberu ka ng’ide anawiyei tani ang’ilapio alukaalak”

Esibit yong’ ilokonyikinosi ng’akiro aloturkan a, toliwor ng’ibaren nyemisitae, kibelokin ibore iche nieminakinio akidwang’ ng’ibarenia?

Awi na elalak ng'ide lupesur epedori tabaru ng'ibaren anakutasinei ang'ide kech, epedori bo itwaan niking'it ng'aropiyae dae togiel cha ng'ikebaren. Igenosi ng'iturkana ng'ibaren kotere arai asidirkop eboyor kech na ng'esi arai akimuj nateno na itopoloe ng'ide kech. Akisikwanet na, nachaidounio aberu, tong'olakinae akine, tanyam tamasi ng'apoko kitauneta ng'ikisin tanakia ikoku, tanyakut kechi daang' totuma.

"Nakiporoo eya ng'akile nakaalak, imwokito ng'itung'a tanakunto"

"Ariamun aberu naajokon, ng'esi atamar etachi ekile ng'ibaren lu itemokino, ketamar taram akaal echamakina taram akaal"

Ng'arua anu eng'oleneta ng'iturkana ng'ibaren?

Ebeben abarun ng'aanei namee ka ng'amesekin, euriasi ng'ibaren lu atipei na ebarunosi atipei. Epoloe bo kech dae arai atipei nyisikwanio ka lua ng'ibaren aluapolok. Akiroit adoluni dae ng'ibaren etanyitae atipei aking'arakin itwaan

kechi ng'aanei ka ng'amesikin kechi ebeben egialare kori akirumakin itwaan kigagara bo ng'iche chan. Ng'ibaren luapolok lutokona ibaa yong' ng'ikaala, ng'aatuk ikiara nabo egielit kech, egialanario kitiare ng'akiro naapolok naikote tokona akitach esukul, esibitar kori bo tani akitach amicha naapolon. Ng'isikiria arai ng'ulu ng'ikiweket eegos, loikoni ng'akipi, ng'asaja na epedorete kiwoko nialonan. Anakuutasia ng'imong'in taarakinae ng'ipeyok, ekaal kichumakinae ta apakeng' apese ani taitekech tong'olakinae ng'imesekin kori ng'aanei na mee, kongi'na kong'ina.

Ekoe a eya ng'iche rotin lu erakatar ngikaala ngibaren kajokak?

Ejok abarun ng'ibaren lugialgialae: ng'anei na mee ka ng'amesikin king'arakinete akitach amicha naachi kori igagarete ng'ichan luchik, toliwor ng'ikaala ka ng'atuk ng'ika ng'amichae anaapolok na ikote eskul. Aloturkana arai abarun ng'ibaren lugialagialae isikwanitae ka aosou kori aupal: kechakun eron kori edeke taar ngaani kidong'o robo ng'ikaala king'arakis ng'itung'a, akirauni ng'ibaren ng'ipei. Nyejok anakolong' kana kori alorwa kalu aluang'idekisinei

alukaalak akitwar akeju apei aibarasit. Anaremosio dae ang'imoe, epuunosi cha ng'ibaren ng'iche.

“Eminae sua ng'ibaren
lukosi itebeanakinio
lorupe, itamasio ngakipi
tka ng'inya, totumeta ...”

“... itijiete ng'ibaren
ng'akiro kosi nakaalak,
ibarit yong' ng'ibaren
lugelagelae nyikinyami
akure kori akoro”

Kitamak chane alu rotin iriatakinia iyong ng'ikon baren?

Ngakiro na Ekiyan

- 1. Esibit tarai akeju apei ang'ibaren eya Nanok kon, kori ejok cha elalak? kotere nyo?*
- 2. Nyo ajokis akitach amicha aberu kori akiut aberu a ng'ibaren?*
- 3. Iyakar yong ng'ibaren? anikiyakar, itwarit kwai? alowa kali?*

Ekidor loa 5: Akamu (Eron, Ekaru) Ng'idekesinei ka Ng'aremosio

*“Eron kori akamu, ng'idekesinei ka ng'aremosio
kechi arai ng'imoe kosi luapolok”*

Ng'itung'a aloturkan itamete atamar elokonyikinosi ng'irwa aloturkan, arubaki eron eari ng'ibaren nikoyaan. Eron nooi loapolon loeduang'it lopiari ng'esi lo a ekaru 2009, ekaru karonon amunyari ng'ibaren pil. Ekaru loa 2017 ka 2019 aroko ng'ikaru ng'ulu dae, apotu ng'aanei, ng'amesekin ka ng'ikaala a ng'adakarini anakaalak tomiata erogo.

Nacha ebunio ekaru karonon loa akamu ka eron totoka ng'ibaren lukaalak, kotere amamakau ang'inya ka ng'akipi. Toeto akoro ng'itung'a, kikiar nikaalan kotere amamakau akimuj. Toliwor ng'itung'a elose nikalonan akisak akimuj ka ng'akipi akiroit na kilouni. Ng'iche tung'a toloto ang'akejen tani Lochoredome ka “Loruth kaliban” esakete ng'inya, ageor na alomoding' ka ng'akipi, toperete lorot, anapak anakaalan kimiekinto ng'ide luuchik anawiyei. Eyauni eron esinyoi ka akiyalolong'.

Eyauni eron ng'idekisenei nawat, akisikwanet aberu na epoti kiyadite kikiar epedori achakun ikoku kori ebong'unete ng'akot keng' kotere akoro. Kalem robo nakiporo, eng'olanakinio ng'aberu na epotiete ka ng'amanang ng'aanei ka ng'imesekin kitanaketa, eron togogong'er akitanak ng'ide kotere akoro, kikiar ng'ide talakakis ng'arinyo kiyadaa kikiar erogo siit. Tani bo keyara nyetoka kikamitiik ng'awaat kech todol tani lotamen, tolema ng'ide ng'ulu nikoyan ering'a cha ekarub kona.

“Ng’irwa lu akamu,
tong’op akimuj, kirioketa
ng’ikenoi todung’eto,
tong’op akimuj kigoro,
ng’ide kikulata ng’aberu
ng’amoru tojotoorotor
ng’ide ...”

“... topenikin aberu
ka ekile, kiboikinos
akoyaan emam
ng’ide.”

“Kikar ng’ikosi
baren dae,
kironyae akimuj
ka abilanakin
ng’akui ta ng’itit”

Nyo akiroit nailimuni yong aloron along'oon?

Etiekene eron ng’awiyei kori ng’itung’a, kisieki ng’itung’a akigel ng’aborin tasakasi ng’inya ka ng’akipi ang’ibaren lowatin daang’. Towoto ng’ikiliok tolomasi narumrumio tani lopaka a Ng’upe ka Ng’kor ani achye pak toremo ng’imoe

ng'ibaren. Ng'iche toisianakis ng'aberu ka ng'ide emam ang'arasit eyakatar.

"Ng'akajokak toliwor ng'isukulio ipoote akimuj, kigumokis tokona ng'ide ng'akes losukul, tachamut eskul kotere akimuj"

"...kaneni dae, achye pak edit akimuj aloskul, ekadi ng'ide na kisied ibore ng'ini ng'ide ..."

"Achye pak topetu nang'olenyang ang'arasit ka ta najokotau itorunit nakimuj, echye peipe bo."

Epedori eron kitutubok ng'iche dee esukul kotere amamakau a ng'ibaren luegialario tatachere esukul kori togielere ng'akitabea. Ng'irwa lu akamu kori eron, tasalasala ng'ide alosukul kotere ng'iloel lu eyaunit akoro nawat kech toloketa ng'isukulio, ng'iche dee towoto ka ng'ibaren tasakariata ng'inya ka ng'akipi.

Ikoni eron aloturkana ikoni amooro. Toporu emaathe kirika ng'atur ka ng'inya kimie akwap eonit deu, tong'opikis ng'ibaren ng'inya ka ibore ninyamat. Ani eng'opikinete ng'ibaren ibore ninyamat tolomasi tokona akinyam

ng'ikolonyoi ka ng'imases kotere nyenaito sek, kiteremosi ng'ibaren kititing' loleoo. Kikar ng'ibaren towout arotokin tani nialonan asakar ng'inya, totoka tani ng'iche. Meere akamu bon eari ng'ibaren, eya ng'idekesinei dae.

"Ng'idekesinei lube etune ka lotome eng'edanarate ng'ibaren nooi alalau"

"Achye pak tobuchun ekeny ajokon, king'arak edewa kichumae ng'ibaren ngirwa lu ang'idekesinei ka ng'ulu"

"Eya bo ng'imuruok dae lu itedekete ng'ibaren, esibit ng'ulu kitedeka ibarasit tatachae nabo aichye barasit"

Anibo nakiporo toring'a ng'kon baren etokete alalau, nyo isubakini yong', na kotere nyo?

Asub eron ng'iturkana tokuro ng'irotin ng'iche a akiyar: ng'irwa lu icurutate, egir bo ng'iche dae lokaasia (Nang'olenyang ka Ng'akambunio), ng'iche esiekis akitwar ng'ikukui, togialanarete ng'iche ng'atotal kori tomurete

epurot, etokete ng'iche ng'akoromwa, towoyate ng'iche ng'ang'ololia, kong'ina kong'ina. Nyering'a nabo ng'ibaren arai kechi igumokintae ng'akes kori iteo, kotere erikana eron ka ng'idekesinei ng'ibaren lukaalak. Kaneni dae nyiratakina cha akiroit ng'ina ng'iturkana alobaren, ering'a eyakatar kori etwarito ng'ibaren kotere arai ng'ibaren ng'akiro nakolong' epiruneta.

Ngakiro na Ekiyan

- 1. Etijiete ng'ikonkauriak eron alorot kaali? Ipedori yong dae kitiji loger ngolo a?*
- 2. Kitamak chane ng'irotin lu epedorere akikeun atwarit ang'ibaren?*
- 3. Nyo ajokis akiwot ka ng'ibaren kon?*
- 4. Akibelo ang'ikaru, eloch kwai eboyor yok?*

Ekidor loa 6: Eskul kori akiswam

“Arai akiswam kori eskul ng’esi arai erot loteno lokiyaari nakiyar naajokon, nabo erai eskul erot ajako, ejokak ng’irotin ka ng’araito eskul ebobok nyedwarak, ebobok idwang’ito akimiet ao.”

Apot ng’iturkana lukaalak kitolimokis atamar nyebeben eboyor, arai ilekasi kech ka ng’akiro nakaalak aloboyor kech kotere ng’ichan lukaalak lu erounto ng’ibaren kech, ng’ibaren luarai kechi eyaritotor kech. Echamunto ng’iturkana eskul kotere arai eskul edoket lo ikeuni eboyor kech na ng’irwa lu ng’awiyeyi nakaalak ayaanasi ng’ide kech loskul.

Ng’ide lu elosito loskul nyigenosi ng’ibaren nooi kotere eyakatar erot kech echye loyeret lo itorunit loskul, epedorete kech ariamuni etich tanyama ng’aropiyae na kikeunosi ka akikeuni ng’iyenet kech ng’irwa lu akamu agialakin kechi akimuj ka atachanakin kechi eskul, esibitar ka ng’asaket cha nakoche ng’un.

Kaneni dae, akiroit naapolon na etikiyorit ng’iturkana aloskul arai ng’aropiyae na etachio eskul. Ng’awiyeyi nakaalak ilekasi ka akitach eskul ka akigiel ng’iboro eskul lu ikote ng’abukio, enipom ka ng’iboro lu eperio ikoku loskul lobe “boarding”. Igenosi ng’ibaren togialasi tatacheta eskul, ng’irwa lu akamu togogong’ok kechi eboyor kikar ng’ibaren tadakar ebei kotere erogo.

Arai akiswam anakwap a Kenya akiroit naechamitae ikoku daang’ tolot loskul, arai premar (Primary) pas, emam

nyetachyo, kaneni dae iitanitae ng'ikauriak togiala enipom,ng'abukio, ng'ikalamia ka ng'akiro nache. Achye pak dae epedorio ng'ikauriak tanyarae tamarae iitanitae ng'adekon kech anadukor eskul. Ekaloikis ng'ikauriak ng'iche akiroit na kotere peketacha ng'aropiyae na akiduk eskul kori agialakin ikoku enipom tani ng'abukio, itwarakinio ng'ikech dee kiboyoto anawi tani nakwaar nairapuneta ng'ikauriak ibore (ng'aropiyae). Arukoun ng'aropiyae na eskul alo skondor (Secondary) ka boding' (boarding) nyebeben, ng'iche dee bo aekeny kajokon toriamut ang'arasit anikatanajokatau (scholarships).

"Naeswameta ng'ikadee, topia kechi Akuj kigirae, katodukokis akai naesimit, kiwakis ng'ikicholong'o lu yebuk lube "sopaset" katogialakinto arede, a TV ka ng'ibaren ..."

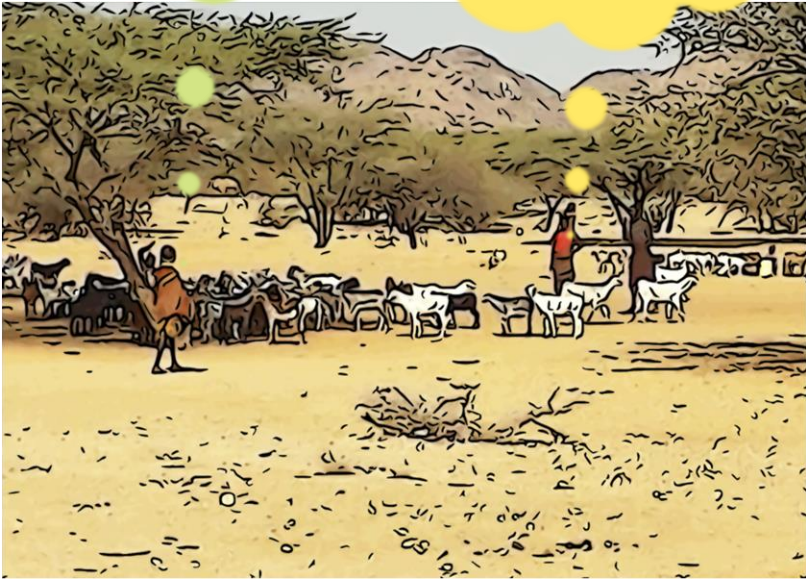
"Eskul rikaa etonouk ng'awiyei, awi naelosit ikoku loskul enoki ekeno kech nyedung'ieot kwa na nyelosito ng'ide loskul"

Nyo ajokis ka ng'araito a eskul?

“Eya ng’ikadee daang’
loskul, egirit ayong’
ng’ikeyokok, erataka
bocha, enyemete jik
ng’ikabaren esibit kech
nyakanyamit ayong’ akoro
kori nyeitanit”

“Nakamu egelenete ng’ide
lusapa abor tasakasi ng’inya
ka ng’akipi, lukechatak ani
lukeya loskul totinenikis
toriamutu kolong’ ng’ide
luche keyakasi ng’aren
alomasom.”

***Eyei itwaan idio ianyu yong’ ni eyakar ng’ichan lutokana
kilimu a alokidiana kanen a?***

Ekidioko ng’iskulio aloturkan kaama eya ng’ikeyokok ang’ibaren, lu eya dae eloka, echaki ikoku akeju nikoyan tolo maria nakilas (class) Ng’isukulio lu anikalapatan ekidioko ng’akilasia, ng’ikicholong’o luiboyoto ng’ide, ekidioko ng’abukio, ekidioko ng’ichooi, emam awes tarai akwap na arem ka ng’akiro nache. Awachye emaase ng’ide

eskul ng'akipi ka ng'ibaren alochor epei, akiroit nape nyejok aloboyor kech.

Akiroit ache ng'esi na eya ng'iche kauriak ebaasi kitieki ng'ide toloto ngiche loskul kidong'o bo ng'iche kiyoko ng'ibaren, kotere arai ng'ibaren ibore apolon aloturkana, ng'iche kauriak kiretakis ng'ide lupesur anawi ebaasi be keloto loskul eurikinio kaina tobukor nyeyau ng'ibaren nawi, ng'iche dee lusapa na elooso nachok akigel abor, toriam kechi kechakasi ng'akilasia ng'ache, kinyogoto ng'akilasia.

Alotooma ng'ikodikodia lu, eng'olikus ng'iturkana atamar arai eskul akiroit naajokon naebunit alachun kechi alochan. Tolimut akisikwane na, tamasi itwaan nielosit loskul nyiitanit nabo iche twaan king'arak ng'esi akichem asim, ekebee akou keng itatama atipei kori nyiitanit ng'esi itwaan toswamanak ng'esi ng'awaragae nauriesik na ebee ng'imesejio. Iyanete ng'es ka ng'ikedee na ng'ache ropiyae ameunete ng'ide nasimu ebeben ng'es akichemun kori aanyun.

Pearai cha mere ng'itung'a daang' echamakina ka akiroit na, ebaasi ng'iturkana ng'iche ikoku niisomat nipese elal akimuj keng', iusio yau ng'ibaren ani nabo eriamuni ekaas tanyam ng'aropiyae epedori togiel ng'ibaren lukaalak ang'aropiyae anakeng' kikeu awi. Lusapa naeriamuneta ng'ikasia ebarunete ng'ibaren lukech kiutatar.

Anakiswam, epedorete ng'itung'a kitatamasi ng'atela kori ng'abukui naikote ng'asaali kori ng'amusug kiyaneta ka luche lupenyera ng'iturkana, nabo ng'ide luisomato ariamut ekaas, epedorete togiala ng'ibaren lukaalak kilunyo ados alukolong' agialanario eya kech loskul. Tama ekitarit epei lo ang'ibaren ebeben akisisakin kori akitatamikin itwaan

niisomat ng'akiro ang'idekesinei ang'ibaren kori tani ainakin edewa.

"Peisomat yong', nyepedori tong'ichu keya ng'aropiyae emeunto ng'ide arai M Pesa kor ekiredit, toliwor nabo ibore akibat ng'akani akikoniunun ng'itung'a kitaanyikis asim keyeyei ibore emeuntae ..."

"Na ng'iche kikokoyete, kitodemasi ng'aropiyae ka ekiredit, nyasaki ng'itung'a katololokis kong'ina, asaki cha ayong' ataanyu aripanakin asim ..."

"Nyamisit ayong' agialar ng'ikabaren esisomaa ng'ikadee, kotere ayeni ayong' atamar epote mooi ng'ide ng'ulu keng'arakinete, akwaar apei kagialakinete ng'ibaren lukaalak..."

"King'olik ng'ide luitiate etich ka Tullow oil Company ka lueya narekia egialanakinete ng'ikauriak kech, ng'ibaren, ngaane, ng'amesekin, ng'ikaala ka ng'isikiria"

“... achye pak ikoku nipese
nielosit loskul, nyaaruni
ng’ibaren lukaalak iusio, kotere
etamari ta ekile be isomat
epedori agialakin ng’ikekauriak
ng’ibaren, nyotokona abukoritor
ayong’ emal kang’ kotere na?”

“Kemuit ayong’
akiwakin ng’ide lukang’
lupesur loskul, nyasaki
mooi kichikae kori
kisidiyoros, asaki
animooi eogar”

“Kang’una dae
nyering’a nabo ayong’
aye nabaang’u ng’ina
na ebeere be emam
epaida akitoswam ikoku
nipese ...”

***Esibit yong’ epedori ikoku nipese ang’atun ng’ibaren
lukaalak kori lukidio?***

Ng'iturkana lukaalak eng'oliki kori eira ajako eskul itorunit nakimuj ang'ide kech. Ng'iturkana ng'iche kechi lu etiate etich ka ang'olenyang' akaunti eya lokicholong'o luapolok" arai ng'iche Ng'igapanae, ng'iche MCA, Ng'iche kechi eweikinto ng'aberu anabunge akenya ekicholong' alobeei "Woman Rep" na etiakuuniete ng'akiro na akiduk akwap. Eperonorete elose nakwapin nache, adolo ng'iche Amerika, China, ka ng'akwapin na ng'ikakwang'ak. Ng'iturkana luisomato arai ekitetemes loajokon kechi einakinto ng'ide lusapa ka lupesur ekimuie akiswam. Esakete ng'iturkana akisomare, kikeunotor nyidong'yoto naabor.

Ngakiro na Ekiyan

- 1. Nyo ajokis eskul kori akisomare aloboyor aloturkan akwaar na? Nyo ebachit loapolon eskul? Nyo aronis kori akalanyo alupenyelosito loskul?*
- 2. Ng'akiro akiwakin ngide lusapa ka lupesur loskul ekoea isikwano dir ka ng'irwa lukolong' kata apayoka? Kwai? Anikesibit yong' elokonyikinosi, elokonyikinosi kwaai?*
- 3. Eboyor ang'itung'a aloturkan esibit yong' itogogong'it akiswam aloturkan a?*
- 4. Nyo akiroit nadira esubakinete ng'iturkana tolooso ng'ide lukaalak loskul? Nyo iitanitae ng'ikaauriak tosuba? nyo iitanitae alode?*

Ekidor loa 7: Ang'arasit ka akibut

*“Sua ng'iturkana kirai ng'itung'a luking'aranakin.
Kiting'it sua ng'iturkana ayan nang'orot tani
ang'apolon, king'aranakin ng'irwa daang', nakamu
kori nakipor”*

Eminasi ng'iturkana akinumnum kaapei alokiriemisias kech, bo dae kichelukara ayan kech isikwanio ka kolong' ang'apolon, ering'a kech erukito kaapei iwapito ng'italio lukolong' kata apakech.

“Ng'irwa lu apalaaner erukitene yok, nyering'a egogong' kwa lokolong', aliwor ng'itung'a edonokinete narekia akisak ng'akiria kori epocho ...”

“...akwaar na echakunor akiroit naaronon, tachakakin lotung'a daang', kirikar ng'ibaren kiboot itwaan daang' ...”

“... ani luidong'ete ama nadakarin toliwor ing'aranakinosi cha kech ng'ikulopech ...”

Eng'arak awi kon epae kori eyenet ache kwaar a?

Kolong', ering'a ng'iturkana eting'ito ng'ibaren, abeben aking'arakin itwaan niiboosit eyenet ekidunyet kori tani itwaan nitekerare, tomekinae ng'iche baren tamarae kisiakinia awi. Arai ng'ibaren ibore niepedori aweikin amicha nailemari yong' aloyenet kori alopaalon. Ng'irwa lu eron ka akamu, naetoketa ng'ibaren tong'op aking'aranakin kotere amunya eron ibore niigenoi daang'. Kigenokinos ng'itung'a ng'iche ng'amichae nang'orok aloyenet kech alukalonak alukolong' nyedolo akamu kori eron.

Elimorito ng'iturkana ang'arasit ang'ikanisae (ng'ikelesiae) ang'olenyang akaunti ka naapolon, tanajokatau tani ng'itung'a kelemuna aking'arakin nooi ng'irwa lu akamu kori eron. Ang'arasit ng'ina ache kitoru nakoraru ang'ibaren, ng'aropiyaе, akimuj nakorat naikoni ng'ipeipea, emarage, akimiet, esugari (esukari, echei) ka ng'isabuni ka ng'akipi, ani ng'iche king'arakis ng'ide esku akimuj ka atachakin ang'aropiyaе eskul, kori kitatama ng'iturkana ng'iche rotin

ekuraare akiyar lu ikote akichurutare kori akitundare ng'iboro lu egialanario. Arai ng'akiro nu daang' akibelere eboyor torubakineta ng'itung'a eyerete.

Amamakau kori akinyesuna ang'irukudi ka ng'akiro nache kechi iratakinto ng'iturkana aperonor/akilaanar. Toliwor tokona igenoi ng'apikipikio (podapoda) (boda boda) na ikiara atikit, kiratak akiroit ng'ina ng'itung'a nikaalan anadakar in toliwor emam robo akilaar, toliwor ilaaria itwaan mati keya cha ng'akiro na enomito. Kotere amamakau ng'akiro napei ang'irukudi kang'una, ka enetiwak (network connectivity) itwaan daang' niesaki akiduk Turkan, tatanyakin narekia kori lolainio luikote tokona (Lokichar, Lodwar, Kakuma, ka Lokichokio)

"Eron ekaru along'oon arono nooi ikarunit amunyari ng'itung'a, apot tani ng'itung'a luking'arakinto tokora akimuj nanyamat ang'itung'a ka na ang'ibaren"

"...Nakapenikinak kechi nu, achyepak ng'itung'a luibonyit luechamitae ing'arakinio toriamu iyong ebuchara anang'arasit"

Ekoe echamito ng'iturkana Igenokinosi luche (tanajokotau ka ang'olenyang') anang'arasit anaesakete a? Nyo ni epedorete ng'itung'a tosuba make?

Ebeei ng'iturkana kimorikinosi tang'ata ng'igurupio (Ngatukoto) na ing'arakinotor, todeko ng'aropiyae tadata itorunit natukoto naikote "kidokarae" king'aranakinotor, kisanakineta ebichar kori kichurtata. Naitatamia ang'olenyang ng'itung'a ka ang'atuketo na ewaasi kotere ateni ang'itung'a (CSO) Kikamut ng'itung'a emut ng'olo atipei kitakalanyany amamakau aibore kori ang'aropiyae anakan.

"Akiroit noi nakitikiorit sua kop ng'esi amamakau a alemuna, ering'a ng'itung'a lukaalak eng'ayakinto, neyenete ajokis akimorikina kori ang'igurupio"

"kimamakari ng'arekineta, kimamakari ekunononu ka ng'itamen lu arotokin ng'aren kori lukitorotokinio ng'atukoto kosi ng'aren"

"Nyechamitae cha kisiakini ng'igurupio kotere ebeei kisiakis, echamitae kiwakini ng'arekineta naajokak"

Ebit yong' nyo etikiorit kop ng'atuketo akwap yok arotokin ng'aren, nyo tokona esubakinio kikeunotor kidiami ka arotokin ng'aren niajokon?

Ng'akiro na Ekiyan

1. *Nyo ng'irotin ludirayek lu esubete ng'iturkana akiyok eboyor kech kiratakineta ng'akiro naaronok naikote eron, ng'aremosio ka ng'akalel?*
2. *Ekoea eliwor tokona akibut "insurance" akeng'arakinan alorwa alukamooi a, ani kerai akeng'arakinan, alowae kaali?*
3. *Ikokinete Ng'iturkana iwaakinete lotichisio ng'akitatamet na ediaasi ani anajokotau ka ang'olenyang' kiyatakineta agogong'u a akiting' etich kech nyigenokinosi ang'arasit naebunit anikalapatan ai?*

Ng'ikegirak kechi:
Friends of Lake Turkana
Kalokol Highway, Box 515-30500
Lodwar, Kenya
Email: info@friendsoflaketurkana.org
Tel. +254 703 486 996

University
of Glasgow

Lancaster
University

International
Institute of
Social Studies

Erasmus